

TEST-TÁJ-KÉP

„Nem szép, de van benne valami visszataszító” – szokta apám mondani, hogy sommásan jellemezzen valakit, akit nem tart kifejezetten megnyerő jelenségnek. Most kölcsönveszem tőle, ahogy minden bizonnyal ő is úgy orozta el annak idején valakitől, csakhogy én másra fogom használni. Akkor jutott ugyanis újra eszembe ez a nem túl hízelgő és szellemes mondat, amikor PhD-tanulmányaim során szerencsém volt Kövecses Zoltán nyelvész-professzor szemináriumát látogatni, ahol a kognitív nyelvészet berkein belül mindennapi metaforáinkat boncolgattuk: a metaforákat, melyek „mentén élünk”.¹ Egyik alkalommal a professzor „de-teszt” nevű módszerét alkalmaztuk, hogy jellemezzük például a „prototipikus” magyar jó nőt. A módszer elnevezése angolul „but-test”,² amely magyarul „bár-” vagy „csak-teszt”-ként jobban hangzik és érthetőbb, ezért én inkább az utóbbiak valamelyikét fogom alkalmazni, most csupán apám mondatának kedvéért használtam a „de” szót, így is jelezve, hogy a szálak összeérnek.

Hogy apám fentebb idézett mondata ennyire nyakatekert, és ekkora jelentésbeli káoszt hordoz magában, az nyilvánvalóan abból fakad, hogy két szinonim jelentésű tagmondatot egymással ellentétesként ágyaz egy nyelvtani szerkezetbe, ezáltal megakasztva

neuronjaink szorgos munkáját. Ha viszont a Kövecses professzor által használt szerkezetet „rendeltetésszerűen” használjuk, akkor igen érdekes következtetésekre juthatunk – például a már említett „prototipikus magyar jó nő” esetében. Nézzük az alábbi mondatokat: *Jó nő, bár túl magas.* Jó nő, bár szép. *Jó nő, bár cigány.* Jó nő, bár nem cigány. *Jó nő, bár mozgássérült.* Jó nő, bár értelmes. *Jó nő, bár túl okos.* *Jó nő, bár várandós.* *Jó nő, bár buta.* Stb.! Valószínűsíthető, hogy egy átlagos, magyar hím nézőpontjából a nem dőlttel szedett mondatok nem értelmezhetőek: nyilvánvaló közhelyet fogalmaznak meg. A dőlttel szettek viszont zavarba ejtők, és megkérdőjelezzik a „magyar jó nő” általánosan elfogadott fogalmát. Rövid, csupán ízelítőnek szánt kísérletünk eredményeként elmondhatjuk tehát, hogy a köztudatban a „prototipikus magyar jó nő” szép, nem cigány, és értelmes. Halmazunkból viszont kiesnek a túl magas, a cigány, a mozgássérült, a buta, a várandós, és a túl okos nők is. Ha kísérletünket folytatjuk, illetve más halmazokra is kiterjesztjük – azt hiszem, ezek után mindenki egyetért velem –, igen hátborzongató eredményeket fogunk kapni.

Vajon mi határozza meg, hogy mely elemek maradhatnak a halmazban, és melyek azok, amelyeket kivet az magából? Miért nem tartja a köztudat jó megjelenésűnek azt, aki mozgássérült? Miért néz le valakit azért, mert cigány? Miért gyanús az, aki túl okos? (Egyébként is: mit jelent az, hogy „túl okos”? Mihez képest?)

A világ minden kultúrája késztetést érez arra, hogy különbséget tegyen tagjai között, és a különbségek mentén társadalmi hierarchiát építsen fel. A *11'09'01* című film francia szegmensében például így fakad ki a New Yorkba éppen a katasztrófa idején látogató siketnéma francia nő szerelmének, egy amerikai, egészséges, siketnémákat kalauzoló idegenvezetőnek írt levelében: „America is not for the handicapped. America is for heroes.” („Amerika nem a nyomorékoknak való. Amerika a hősöknek való.”)³

1 Vö.: Kövecses Zoltán: *Metaphor in Culture: Universality and Variation*, továbbá Lakoff és Johnson: *Metaphors We Live By*. A témával kapcsolatban érdemes elolvasni Kövecses magyarul is megjelent művét, melynek címe *A metafora – Gyakorlati bevezetés a kognitív metaforaelméletbe*, Typotex Kiadó, Budapest, 2005.

2 Vö.: Kövecses Zoltán: *Metaphors of Anger, Pride, and Love: A Lexical Approach to the Structure of Concepts*.

3 Claude Lelouche, rendező: *A „francia” rész a 11'09'01 című filmben.* Producer: Alain Brigand. Az idézetet fordította: K.P.

Tobin Siebers, a Michigani Egyetem Angol Nyelv és Irodalom Tanszékének tanára „What Can Disability Studies Learn from the Culture Wars?” (Mit tanulhatnak a rokkantakkal foglalkozó tudományok a kultúrháborúból?)⁴ című tanulmányában a politikai tudattalant teszi felelőssé azért, hogy az olyan kisebbségi csoportok, mint például a mozgássérülteké, nem képesek magukat megfelelőképpen reprezentálni egy adott társadalom kultúrájában. Frederic Jameson irodalomkritikus és marxista politika-teoretikust idézve Siebers megállapítja, hogy „az emberi közösség tapasztalata olyan »politikai tudattalan«-ként működik, mely minden értelmezés »abszolút horizontját« képviseli/jeleníti meg.”⁵ Jamesont tovább idézve megjegyzi, hogy a kritikus azon állítását, mely szerint ez a politikai tudattalan az, ami megszabja, hogy a közösség magát milyen esztétikai eszközök által tudja megjeleníteni, ki lehet egészíteni azzal, hogy ez a tudattalan egyben szabályozza is, hogy mi tekinthető a közösség által elfogadható, és mi elfogadhatatlan esztétikai formának. Tehát nem csupán definiál, hanem egyben ki is zár csoportokat az önreprezentáció lehetőségéből.⁶

Hogy az adott kultúra politikai tudattalanja miért éppen úgy viselkedik, ahogy, az nyilván a domináns politikai légkörnek tudható be. Samuel P. Huntington, aki a Harvard Egyetem politikatudós professzora volt, világhírű munkájában, a *Kik vagyunk mi? Az amerikai identitás dilemmái* című könyvvé azt követi nyomon, hogy az amerikaiak történelmük során miképpen, kihez és mihez képest határozzák meg saját magukat. Huntington is gyakran utal arra a kultúrháborúra, amelyet Siebers említ fenti tanulmányának címében. Bár a problémakört Sieberrel ellentétben inkább konzervatív oldalról közelíti meg – a régi szabályokat felrúgó, kisebbségi csoportokat gyakran a „dekonstrukcionista” jelzővel illeti – azért azt ő is fontosnak tarja megjegyezni, hogy ez a kultúrháború az USA-ban akkor bontakozott ki igazán, amikor eltűnt a térképről a Nagy Vetélytárs, és az amerikaiak – elvesztvén külső ellenségüket – az ország határain belül kezdtek el újakat keresni.⁷

Ez a „háború” a hetvenes években, a polgárháború mozgalma nyomán kezdődött, majd – ahogy azt említettem – a kilencvenes években terjedt ki az élet szinte minden területére. Az etnikai csoportok, a nők, a meleg és leszbikusok megítélése; a tananyagok és az irodalmi kánon tartalma; az abortusz és az eutanázia kérdése; a hazafiság megfelelő definiálása stb.: hosszan sorolhatnánk még azokat a témákat, melyek a közgondolkodás előterébe kerültek. Ahogy Huntington, úgy Ron Dorfman, amerikai író, szerkesztő és producer is felteszi a kérdést: „Mit jelent Amerikában a »mi«, amikor »rólunk« és »róluk« beszélnek?”⁸

Amerikában – másokkal együtt Huntington szerint is – a 2001. szeptember tizenegyedikéi terrortámadás enyhített az addigra kialakult belső helyzeten: a tragédia nyomán az amerikaiak összezártak,⁹ ám hogy az elmúlt tizenegy évben hogyan alakulnak ott a dolgok, arról most se helyünk, se tisztünk beszélni.

Annál fontosabb viszont felfigyelnünk a párhuzamokra: az amerikaiak számára a Szovjetunió felbomlása, számunkra – azon kívül – saját régi rendszerünk szétmállása jelentette egy új korszak kezdetét. Amerikában a külső helyett belső ellenségeket kezdtek keresni, nálunk ilyen váltásra nem volt szükség: tabula rasa hiányában az ellentétek tovább lappanganak, hogy bűzös slejmiüket mindennapjainkra sercintsék. A rasszizmus minden hivatalos álláspont ellenére megvan, sőt a rendszerváltással erősödött; az abortuszt és a házasságon kívüli nemi kapcsolatot cölibátust fogadott bőséggel, esetleg a kérdésben egyéb okokból nem érdekelt személyek, szervezetek bélyegzik ördögtől valóknak; az oktatást, az intézményeket egyre jobban centralizálják; az angol nyelvet újra

4 Tobin Siebers: „What Can Disability Studies Learn from the Culture Wars?” 182. o. Ford.: K. P.

5 Uo. 182. o. Ford.: K. P. Érdemes megjegyezni, hogy a „represent” (képviselem/megjelenít) ige kettős, azaz egyrészt politikai, másrészt esztétikai jelentése külön élt kölcsönöz a mondatnak!

6 Vö.: uo.

7 Eredeti cím: Samuel P. Huntington: *Who Are We: The Challenges to America's National Identity*. 258. o. (A hivatkozások az angol nyelvű kiadást veszik alapul.)

8 Ron Dorfman: „The Culture Wars and the Great Conversation.” („A kultúrháború és a nagy párbeszéd” ford. K. P.)

9 Vö.: Huntington, 3. o.

a spájzba kívánják, de most nem politikai okokból: „Túl könnyű az, kérem, túl könnyen lesz sikerélménye annak az átkozott kölknek!”; egyesek „maguk-” és „magunkfajták”-ról harsognak, és még rengeteg példát sorolhatnánk. Hogy nálunk mi könnyíthetne a helyzeten, abba inkább most ne is gondoljunk bele...

Ahogy a már említett michigani professzor, Tobin Siebers megállapítja, a kisebbségi csoportok sorsában a mozgássérültek is osztoznak, politikai tudattalanunk őket is a pálya szélére állítja. Ha mégis valami deformitás, hiányosság, valami „csúnya” reprezentációjával találkozunk, elborzadunk, de legalábbis nyakunkat behúзва továbbstetünk – vagy fizetünk, hogy kedvünkre bámulhassuk, de erről kicsit később. Siebers tanulmányában említést tesz az úgynevezett „csúnya-törvények”-ről, melyek egészen az 1960-as évekig hatályban voltak az amerikai városi önkormányzatoknál, sőt egy-két településen még mindig érvényesek. Ezek a törvények megtiltják, hogy nyilvánosan mutakozzon az, akinek testén bármiféle deformitás, betegség, csonkolás stb. jelei láthatók.¹⁰ Ha jól emlékszem, középiskolás koromban olvastam valahol, hogy Franciaország egyik tengerparti városában rendelettel tiltották meg, hogy előnytelen felsőtestű hölgyek toplessben napozzanak a nyilvános strandokon. A rendeletet hamar visszavonták, ha emlékeztem nem csal, a csendörök vonakodása miatt, hiszen roppant kényelmetlen azt mondani: „Hölgyem, az ön melle csúnya. Kérem, öltözzön fel!”

Siebers tanulmányában számos példával illusztrálja, hogy a politikai tudattalan hogyan ölt testet, hogyan válik könnyörtelen poroszlová, amikor a „normális”-tól eltérő jelenséggel találja szemben magát.

Elsőként Karen Finley esetét meséli el, aki botrányos performanszaival vált a nyolcvanas évek New Yorkjának hírhedt művészevé. Előadásai során mindenféle anyagokat kent sokszor meztelen testére, miközben obszcnabbnál obszcnabb kifejezésekkel bombáz

Lázár Júlia

MÉG MINDIG LENNI

A folyosóra támolgott az asszony,
a földön cső vonaglott utána,
zacskóba csorgó vizelet. Micsoda
kígyó és micsoda Éva! Mellettem
nyitott be a férfikórterembe,
ahonnan az imént küldött ki a nővér.
– Azonnal menjen vissza, menjen innen!
– mondta most a betegnek kedvesen.
Az asszony belekapaszkodott a falba,
nem mert elindulni, remegett,
mozdult volna, a lába belegabalyodott
a csőbe, nem akartam, nem én
akartam megint segíteni, a nővér elrohant
fontos ügyben, középkorú nő
toppant a zacskós elé, nem látta-e
vagy nem akarta látni, tessék
mondani, erre van a nephrológia?
Az utcai ruhás és a zacskós
nézték és nem látták egymást.
Megmondtam, mi merre van,
mert örültem, hogy van, aki nem lát,
nem látja ezt a mocskot, sivár,
koronátlan őszét lélegző
embereknek, visszavezetem
az asszonyt a kórterembe,
még mindig lenni, pisilni akart.

ta közönségét, így ábrázolva az amerikai kultúra erőszak-tüneteit – ahogy ő kommentálta saját nyelvezetét. Válaszul a környék konzervatív közönsége leállította a Nemzeti Művészeti Ösztöndíj (National Endowment for the Arts, NEA) működését, Finleyt pedig a civilizáció testét felfaló ráknak nevezték.¹¹

Siebers második példája az 1996-os Farmer Jack Store kontra Karl Petzhold per. Petzhold egyike volt azon kétszázezer amerikainak, akik az ún. Tourette-szindrómában szenvednek, azaz időnként önkéntelenül szitkozódni,

10 Vö.: Siebers, 198–199. o.

11 Vö.: uo. 183. o.

MOSOLY

Szép Ernőnek

a műtőlegény úgy dúdolt magában,
míg taszigált egy nagy fehér kocsit,
hogymeg lehetett nem örülni ennek,
a folyosó is énekelt kicsit.

a műanyag csövek, zacskók, pelenkák
külön országában ő volt az élet,
rámosolyogtam, önkéntelenül,
gondoltam magamnak valami szépet,

hátrafordult, azt mondta: köszönöm,
ez hajt engem, ez a turbó, a dízel,
visszamentem a bűzös kórterembe
számban a régi, keserédes ízzel..

durván káromkodni kezdenek. A zöldséges üzlet tíz hónap után bocsátotta el a férfit, mivel a vásárlók sorra panaszt tettek az őket ért szóbeli inzultusok miatt. A helyi bíróságnak azt kellett mérlegelnie, hogy Petzhold betegsége beleesik-e a csökkent képességűek polgári jogait védő törvény hatáskörébe vagy nem, majd az üzlet védőjének állítására, miszerint a durva nyelvhasználat ellentmond az üzleti szabályoknak, azt a döntést hozta, hogy a férfinak vagy egy hangtompítóként funkcionáló maszkot, vagy egy tájékoztató táblácskát kell viselnie. Az ügy görgött tovább, majd megszületett a végső döntés: az üzletnek van igaza. Petzhold elbocsátása jogos volt, mert betegsége akadályozza a hatékony munkavégzésben.¹²

Siebers szerint a két eset között az a különbség, hogy míg Finley performanszaival esztétikai érzésekbe gázolt bele, addig Petzhold politikai problémát vetett fel. Mindkét példa

azonos viszont abban, hogy számos további – politikai – kérdést tesznek jogossá: „Némely test több polgári joggal rendelkezik, mint más? Melyik a fontosabb, a baba vagy az anya teste? Kinek kell a középületek akadálymentesítésének költségeit viselnie? Ki kivel létesíthet szexuális kapcsolatot? Kinek a vérvonalát vallhatják sajátjuknak az amerikaiak?”¹³ Nem hiszem, hogy Siebers ezen kérdéseit – egyetlen változtatással – ne tehetnénk fel ugyanolyan joggal a mai Magyarországon!

Amint már említettem, a „csúnya-” vagy „test-politika” egyetemleges velejárója, hogy egyrészt a politikai tudattalan hajlamos a „más”-t kizárni látóköréből, másrészt az emberi kíváncsiság, kukkolhatnak, azaz a voyeurizmus sokakat arra sarkall, hogy még anyagi áldozatot is hozzanak némi borzongásért. Ki ne emlékeznék a *Bodies... The Exhibition* című kiállításra, mely Budapesten 2008-ban volt megtekinthető. A kiállítás célja nyilván az volt, hogy az élet egy egészen más aspektusával, nevezetesen a halál esztétikájával szembesítsék a látogatót, hogy olyan tárgyakat tegyenek láthatóvá, melyek valaha emberek voltak, így serkentve gondolkodásra a még lélegző egyént. A sajtó persze hemzsegett az olyan kifejezésektől, mint „borzasztó”, „botrányos”, „undorító” stb., a kiállítás bejáratánál pedig tábla figyelmeztette a látogatót: inkább forduljon vissza, ha nem elég erősek az idegei. Utóbbiak eredményeként könnyvelhető el, hogy naponta átlagosan tízezer ember nézte meg a kiállítást. Tagadhatatlan, hogy mai világunkban a sznobizmus mellett a voyeurizmus az az „ágazat”, amely a legnagyobb nyereséggel kecsegteti a befektetőket.

Siebers is erre a következtetésre jut, amikor esszéjében a *Sensation* (Szenzáció/Érzékelés[!]) kiállításról ír, melyet a Brooklyn Museum of Arts rendezett fiatal brit alkotók műveiből 1999-ben. Olyan műveket láthattak itt a szemlélődők, mint például Chris Ofili *Szent Szűz Mária* című ikonját, melyen a Szűzanyát elefánttrágya díszíti; Marc Quinn saját megszilárdított véréből faragott, önnönma-

12 Vö.: uo. 183. o.

13 Uo. 183. o. K. P. ford.

Peter Orlovsky

AZ ÁGYAM SÁRGÁBA BORULT

Az ágyam sárgába borult – Óh Nap, rajtad ülök
Óh arany mező rajtad fekszem
Óh pénz rólad álmodom
Még, Még, sírt az ágy – beszélj hozzám még –
Óh ágy ki elveszed a világ terheit –
mind az elveszett álmok rajtad fekszenek
Óh ágy ki nem növesztesz haját kit nem lehet megbaszni
vagy meg lehet baszni
Óh ágy századok férgei szívták a véred
Óh sárga ágy menetelj a nap felé hol utad végére érsz
Óh 25 kilós ágy te akár 200 kilót elbírsz
milyen erős vagy te
Óh ágy, csak embernek és állatoknak nem
sárga ágy az állatok mikor kapnak egyenlő jogot?
Óh négy lábú ágy a padló fölött örökké sziklaszilárdan
Óh sárga ágy a világ minden híre
szétterült rajtad, szétterül rajtad

PÁLYI Márk fordítása

gát ábrázoló mellszobrát; Ron Mueck *Dead Dad* (Halott apa) című alkotását, mely a művész hullaházi asztalon fekvő apjának némileg kicsinyített, de teljesen valóságghú viaszmásolata; Jake és Dinos Chapman *Übermensch* című térplasztikáját, mely Stephen Hawkingot ábrázolja kerekesszékeben egy sziklaorom peremén ücsörögve; vagy ugyancsak Chapmanék *Zygotic Acceleration* (Zigótikus akceleráció) elnevezésű szobrát, melyen többszörös sziámi ikrek zigótáját ábrázolja ezerszeres nagyításban.¹⁴

14 Vö.: uo. 188–194.o.

Az anyagok megválasztása, a témák és ábrázolási módok a múzeumot olyan borzongatóan varázslatos helyé változtatták, ahol az ember kegyetlen módon szembesül egyrészt saját magával, másrészt az élet azon aspektusaival, melyeket egyébként igyekeznek tudatának legeslegmélyebb fiókjában rejtegetni. Válaszul erre a merőben szokatlan művészeti megnyilvánulásra, New York akkori polgármestere, Rudolph W. Giuliani (aki maga sosem látta a kiállítást) jelentősen megkurtította a múzeum költségvetését, és nyilatkozataiban is dühödten kikelt a kiállítás ellen. Részben neki is köszönhető, hogy hatalmas tömegek özönlöttek el nap mint nap a múzeum épületét.¹⁵

Siebers a *Sensation* kiállítás hosszasan elemzésével azt igyekezik – sikeresen – bebizonyítani, hogy igenis meg lehet változtatni a politikai tudattalant. Igaz, az üzlet is megjelenik – nem csekély mértékben – az ilyen és hasonló események kapcsán, de a kultúrháború egyik célja pontosan az, hogy minél nagyobb tömegek figyelmét hívja fel arra a tényre, hogy a másság és a szépség viszonylagos.

Hogy ki normális, ki egészséges, ki szép, azt azok döntenek el, akik magukat normálisnak, egészségesnek és szépnek tartják. A rokkantak számára fenntartott parkolóhelyeket lelkiismeretesen kialakítják, aztán vagy szemetet pakolnak oda, vagy télen elfelejtik onnan ellapátolni a havat – ha nem egyenesen odalapátolják! –; az akadálymentesítő rámpákat úgy építik fel, hogy a rászorulóknak kész akadályversenyen kell átesniük, mire célba érnek. Siebers tanulmányának láthatóan egyik legdühödtében megírt része az, ahol fotókkal és saját maga által készített interjúk részleteivel bizonyítja, mennyire álságos a „normálisok” hoz-

15 Vö.: uo. 192. o.

záállása a „nem-normálisok” problémáihoz.¹⁶ Ám nem kell Amerikáig szaladnunk, hogy az általa leírt jelenségeket közlelő is megismerhessük, sőt Veszprémet sem kell elhagynunk: a Pannon Egyetem nem is olyan régen átadott főbejárati lépcsősorában például állítólag még fűtőszál is van, akadálymentesítés viszont sehol, ám a politikai tudattalan lelkiismerete nyugodt lehet: egy-egy korlátot felszereltek a lépcsősor két oldalfalára, melyek mozgássérült hallgatóm szerint hasznavehetetlenek. Egy már végzett, szintén mozgássérült hallgatóm pedig azért volt elkeseredve, mert folyamatos lázzal küszködött: mire megmászott egy-két emeletet, hogy eljusson órára, annyira kiizzadt, hogy a hűvös teremben egyből megfázott, sőt nem egyszer tüdőgyulladást is kapott.

Talán a mesebeli okos lányhoz lehetne politikai tudattalanunkat hasonlítani: fel is volt öltözve, meg nem is; se nem gyalog ment, se nem száron; vitt is Mátyás királynak ajándékot, meg nem is. Akadálymentesítünk is, meg nem is; se nem kedveljük a cigányokat, se nem nem kedveljük őket; el is önt minket a vallásos szeretet, meg nem is.

Mit tehetnek a pálya szélére állítottak, hogy egy szép napon ne legyenek értelmezhetők ezek és az ezekhez hasonló mondatok: „Szép, bár kicsit kancsal” vagy „Jó nő, bár mozgássérült”? Azt hiszem, a konklúziót illetően teljesen egyetérthetünk Tobin Siebersszel, aki három – közvetlen, elméleti; közvetett, elméleti; illetve egy „alulról szerveződő”, gyakorlati – fronton képzel el lehetséges áttörést:

Először is folytatni kell a mozgássérült, beteg testek megjelenítésének tanulmányozását a művészetek, az irodalom, a természet- és társadalomtudományok, az orvostudomány, a média, a törvénykezés, a kereskedelem és a politika segítségével. Másodszor a sérült testek tanulmányozását ki kell terjeszteni az azokat szimbolizálni hivatott más testekre, illetve az adott kultúra számos olyan tárgyára, mint például művészeti alkotások, épületek és árucikkek. [...] Végül a mozgás-

sérültek közösségének művészeti alkotások, performanszok, színházak létrehozásával, politikai látványosságok szervezésével határozatosan be kellene avatkozni a kultúrhaborúba, hogy a sérült test és elme odavésdjön a közgondolkodás tájképeré; a szépség új módozatainak feltalálásával indítson rohamot azon esztétikai és politikai normák ellen, melyek ragaszkodnak az uniformizációhoz, a kiegyensúlyozottsághoz, a higiénéhez és a formai integritáshoz.¹⁷

Felejtjük el, hogy Siebers a fenti sorokat 2003-ban írta – ráadásul az Amerikai Egyesült Államokban. Hagyjuk, hogy ezek a mondatok – kiterjesztve az összes, alárendelt entitásként kezelt csoportra – napjaink Magyarországon is gyökeret verhesse, mert akárki akármit mond: bizony egy olyan Kulturkampf folyik most itt éppen, amelyet nem tudok másképp jellemezni, mint hogy „nem szép, de van benne valami visszataszító.”

Irodalom

DORFMAN, RON. *“The Culture Wars and the Great Conversation.”* (An Idiosyncratic Web Essay.) 2005. április 25. Legutóbbi hozzáférés: 2012. március 11. <http://www.pbs.org/shattering/culture.html>

HUNTINGTON, SAMUEL P. *Who Are We: The Challenges to America's National Identity.* Simon & Schuster, New York, 2004.

KÖVECSES ZOLTÁN. *Metaphor in Culture: Universality and Variation.* Cambridge University Press, Cambridge, 2006.

Metaphors of Anger, Pride, and Love: A Lexical Approach to the Structure of Concepts. John Benjamins Publishing Company, 1986.

LAKOFF, GEORGE ÉS JOHNSON, MARK. *Metaphors We Live By.* The University of Chicago Press, Chicago, 2003.

LELOUCH, CLAUDE, rendező. A „francia” rész a 11'09"01 című filmben. Producer: Alain Brigidand. Nemzetközi koprodukció, 2002.

SIEBERS, TOBIN. “What Can Disability Studies Learn from the Culture Wars?” In: *Cultural Critique.* 55. Fall 2003. Regents of the University of Minnesota. 182–216.